

Το Τμήμα Ψυχολογίας του ΕΚΠΑ: η ανοιχτή πρόκληση του παρελθόντος για το μέλλον

ΟΜΙΛΙΑ

Τέλειος ἐγκέφαλος, ἄρτιαι αἰσθήσεις, του ὁργανισμοῦ ὅλου εὐεξία κληροδοτούμενα τοῖς ἐκγόνοις εἶναι στοιχεῖα γενναία, ἃ ἡ μήτηρ φύσις δίδωσι... Ἀλλ' αἱ προδιαθέσεις αὗται ἀναπτύσσονται ἀναλόγως τοῦ περιβάλλοντος. Ἡ τοιάδε ἢ τοιάδε τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος ἐπενέργεια δύναται μέχρι τινός νὰ ἐπανορθώσῃ κακῶς ἔχοντα ἢ διαφθείρῃ γενναῖον ὁργανισμόν καὶ παράσχῃ ἐμμέσως ἢ ἀμέσως ἀφορμὴν εἰς γένεσιν διαφορωτάτων ἰδεῶν καὶ συναισθημάτων καὶ πόθων.

Βορέας, Θ. (1906). *Η ψυχική κληρονομικότης και το περιβάλλον ως παράγοντες της διανοίας και του χαρακτήρος: μελέτη ψυχολογική και παιδαγωγική*. Εν Αθήναις, Τύποις Π.Δ. Σακελλαρίου

Ποιος ήταν ο Βορέας; Τέως πρύτανης του Πανεπιστημίου Αθηνών (1929-1930), ως μαθητής του πρωτοπόρου Ευρωπαίου Ψυχολόγου Wilhelm Wundt στο Πανεπιστήμιο της Λειψίας από το 1895, υπήρξε ο εισηγητής της Πειραματικής Ψυχολογίας ως επιστήμης. Το 1920, ίδρυσε το Ψυχολογικό εργαστήριο του Πανεπιστημίου Αθηνών, για το οποίο ήδη από το 1913 είχε υποβάλλει έγγραφο με τίτλο «Πειραματική ψυχολογία και ψυχολογικά εργαστήρια».

Το Ψυχολογικό εργαστήριο του Πανεπιστημίου Αθηνών, ως Εργαστήριο Πειραματικής Ψυχολογίας φέρει σήμερα το όνομα μιας εμβληματικής προσωπικότητας της Ψυχολογίας στη χώρα μας, ενός νεότερου οραματιστή, του αειμνήστου Καθηγητή του Τμήματος μας Δημητρίου Γεώργα.

Γιατί ξεκινώ με αυτή την αναφορά;

Γιατί, όπως βλέπουμε, όλα όσα ακούσαμε για το παρελθόν της Ψυχολογίας ως επιστήμης στο ΕΚΠΑ, ένα παρελθόν ήδη μακρύ, αν αναλογιστούμε το χρονικό

διάστημα των 30 ετών συνολικά, αντιπροσωπεύουν στην πραγματικότητα μόνο ό,τι μας είναι οικείο και μας παρέχει μνήμες.

Βλέπουμε όμως ότι το παρελθόν αυτό πάει πολύ πιο πίσω (για την ακρίβεια, έναν αιώνα!) και συνδέεται με “ξεχασμένες” μορφές και αφηγήσεις.

Έναν λοιπόν αιώνα μετά, το Τμήμα Ψυχολογίας του Εθνικού & Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών είναι ένα πανεπιστημιακό τμήμα με δυναμικό και πολυεπίπεδα εξελισσόμενο ακαδημαϊκό και ερευνητικό προφίλ, με ιδιαίτερα σημαντική διεθνή παρουσία, με πολλά Εργαστήρια, και με συστηματική δράση στη διοργάνωση διεθνών και εθνικών επιστημονικών συνεδρίων, ημερίδων και άλλων επιστημονικών εκδηλώσεων. Ένα Τμήμα που, πιστό στο παρελθόν του, συνεχίζει να καλλιεργεί συστηματικά τον επιστημονικό τρόπο σκέψης, την έρευνα και τις εφαρμογές της στην Ψυχολογία. Στη διαφάνεια βλέπει κανείς το Τμήμα μας σε αριθμούς, σήμερα.

Είμαστε υπερήφανοι για το επίπεδο των προπτυχιακών σπουδών που παρέχουμε, καθώς και για τα τρία προγράμματα Μεταπτυχιακών Σπουδών που υλοποιούμε: το Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών Σχολικής Ψυχολογίας (το παλαιότερο - ακούσαμε την Καθηγήτρια Χατζηχρήστου), το Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών Κλινικής Ψυχολογίας, ιδιαίτερα απαιτητικό και διεθνώς καταξιωμένο επίσης, καθώς και το νεοσύστατο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών Κυβερνοψυχολογίας. Το Τμήμα συμμετέχει ακόμη και σε δύο Διατμηματικά Προγράμματα Μεταπτυχιακών Σπουδών του Εθνικού & Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (Βασική & Εφαρμοσμένη Γνωσιακή Επιστήμη και Προαγωγή & Αγωγή Υγείας), ενώ προσφέρει πλήρη κύκλο διδακτορικών σπουδών και μεταδιδακτορικής έρευνας.

Ειδική μνεία θα ήθελα να κάνω εδώ, στο Εργαστήριο Συμβουλευτικής Φοιτητών, το οποίο ιδρύθηκε το 1990, ως «Συμβουλευτικό Κέντρο Φοιτητών» και έκτοτε αποτελεί μια ιδιαίτερη και καινοτόμο δομή του Τμήματος, η οποία προσφέρει σημαντικό ερευνητικό και εφαρμοσμένο έργο στη Φιλοσοφική Σχολή και το ΕΚΠΑ. Το Εργαστήριο εξυπηρετεί το σύνολο των φοιτητών του Ιδρύματος παρέχοντας στήριξη και συμβουλευτική σε θέματα που σχετίζονται

με τις σπουδές και τη φοιτητική ζωή, με προβλήματα διαπροσωπικών σχέσεων, λοιπές προσωπικές δυσκολίες των φοιτητών και επείγοντα κλινικά περιστατικά. Όλη αυτή η παρουσία και η επιστημονική δραστηριότητα του Τμήματος μας, αντανakλάται στην μεγάλη του δημοφιλία που το καθιστά σταθερά πρώτο στην προτίμηση των υποψηφίων των Πανελλαδικών Εξετάσεων, με πολύ υψηλές επιδόσεις σε αυτές, καθώς και στην προτίμηση των αποφοίτων άλλων πανεπιστημιακών τμημάτων που επιθυμούν να σπουδάσουν την επιστήμη της Ψυχολογίας.

Αυτή η παρουσία και η επιστημονική δραστηριότητα αποτελούσε πάντα και εξακολουθεί να αποτελεί εγγύηση για την σημαντική επίδραση του Τμήματος στην Ψυχολογία, τη σημαντική επίδραση του στην Επιστήμη.

Μια επιστήμη που αλλάζει.

Επιτρέψτε μου εδώ να μοιραστώ μερικές πιο γενικές σκέψεις, που όμως, συνδέονται με την πορεία του Τμήματος μας, μας και, στη δική μου ανάγνωση τουλάχιστον, θέτουν ένα πλαίσιο προβληματισμού για το σήμερα και το μέλλον. Από τα τέλη του 19ου αιώνα, μέχρι την τρίτη δεκαετία του 21ου αιώνα, αυτήν που διανύουμε, η Ψυχολογία, διεθνώς και ιδιαίτερα στον δυτικό κόσμο, «έτρεξε» με καταϊγιστικούς ρυθμούς.

Από την ίδρυση του πρώτου εργαστηρίου πειραματικής ψυχολογίας από τον Wundt (στη Λειψία, 1879) και του εργαστηρίου πειραματικής ψυχολογίας στο Χάρβαρντ από τον W. James (1875-1876), μέχρι τη γνωστική επανάσταση, τον σύγχρονο συμπεριφορισμό και τις νεότερες ψυχαναλυτικές προσεγγίσεις, τη θεωρία συστημάτων και τη γνωστική επιστήμη, καθώς και τα επιτεύγματα στα επιμέρους πεδία έρευνας και εφαρμογής της σύγχρονης Ψυχολογίας... θα συμφωνήσετε μαζί μου ότι τα βήματα είναι τεράστια και εξαιρετικά σημαντικά. Στη μακρά αυτή ιστορία της, όπως το είδαμε και στην Ελλάδα, η Ψυχολογία αναφερόταν με διαφορετικό τρόπο στο αντικείμενο, στις μεθόδους και στους στόχους της. Το πρόβλημα του ενιαίου χαρακτήρα της Ψυχολογίας προέκυψε μερικές δεκαετίες μετά τη γέννηση της και απασχολεί ακόμα και σήμερα. Η συμπεριφορά είναι αντικείμενο έρευνας σε πολύ διαφορετικούς επιστημονικούς κλάδους, από τη νευροεπιστήμη και τη νευροψυχιατρική έως

τον συμπεριφορισμό και τη γνωστική ψυχολογία, ή τις υπαρξιακές και ψυχοδυναμικές ψυχοθεραπείες. Καθένας από αυτούς τους κλάδους μελετά το μυαλό σε διαφορετικό επίπεδο ανάλυσης: νευροφυσιολογικό, λειτουργικό ή αφηγηματικό. Αυτός ο κατακερματισμός του αντικειμένου της Ψυχολογίας αντανακλάται στη λαϊκή αντίληψη του ψυχολόγου: άλλοτε εκλαμβάνεται ως νευροεπιστήμονας, άλλοτε ως ψυχίατρος, άλλοτε ως ψυχαναλυτής, άλλοτε ως ακαδημαϊκός ή άλλοτε πάλι, ως ψυχοθεραπευτής του οποίου η εκπαίδευση μπορεί ή μπορεί να μην προέρχεται από τη συγκεκριμένη πειθαρχία (discipline). Έτσι, ένα ζήτημα πλουραλισμού (αλλά με την έννοια του κατακερματισμού) τίθεται στην Ψυχολογία. Διαφορετικά ερευνητικά παραδείγματα και σχολές παράγουν γνώσεις διαφορετικού και όχι άμεσα συμβατού είδους. Αντίθετα, οι φυσικές επιστήμες παρουσιάζουν, κατ' αρχήν τουλάχιστον, αθροιστική γνώση. Το αν μπορούμε επομένως να μιλάμε για έναν ενιαίο χαρακτήρα της ψυχολογίας απαιτεί να εξετάσουμε το είδος του πλουραλισμού που παρατηρείται σε αυτό το πεδίο: αναφέρεται αυτός ο πλουραλισμός στα επίπεδα περιγραφής του θέματος της ψυχολογίας ή στις ερευνητικές μεθόδους; Ή μήπως είναι πιο βαθύς και υποδηλώνει την ύπαρξη διαφορετικών αντικειμένων μελέτης;

Αναμφίβολα, παρά τις επιφυλάξεις όπως: «*Η ψυχολογία δεν μπορεί, [...], να γίνει τίποτα περισσότερο από μια ιστορική (...) συστηματική φυσική διδασκαλία του εσωτερικού κόσμου, δηλαδή μια φυσική περιγραφή της ψυχής αλλά όχι μια επιστήμη της ψυχής, ούτε καν ένα ψυχολογικό πειραματικό δόγμα (Watson)*», η Ψυχολογία έγινε επιστημονική. Από τα πρώτα αμιγώς φιλοσοφικά ρεύματα και μετά, είχαμε τον λειτουργισμό, τον συμπεριφορισμό, τον στρουκτουραλισμό, την Gestalt, την θεωρία μάθησης, την ψυχανάλυση και ένα σύνολο ακόμη θεωρητικών προσεγγίσεων. Προσωπικότητες όπως ο Piaget ή ο Skinner. Τα τεστ νοημοσύνης, το DSM, την ψυχολογία της εργασίας. Η Ψυχολογία έγινε υπολογίσιμη κοινωνική δύναμη, με τα πανεπιστημιακά Τμήματα, τα επιστημονικά περιοδικά, τους θεσμούς και τις Επιστημονικές Εταιρείες που όλοι λίγο-πολύ γνωρίζουμε.

Τα τελευταία χρόνια, πολλές αλλαγές έχουν συμβεί (και εξακολουθούν να συμβαίνουν): η σημαντικά αυξημένη και περισσότερο στενή σχέση της

ψυχολογίας με τις νευροεπιστήμες και τη φιλοσοφία, η ανάδυση και η εδραίωση των προσεγγίσεων για την ενσώματη και θεμελιωμένη νόηση, η ανάπτυξη του ενδιαφέροντος για νέα ερευνητικά ζητήματα, η ενδυνάμωση νέων πεδίων έρευνας, όπως είναι η κοινωνική, γνωστική και συγκινησιακή νευροεπιστήμη, η διάδοση των Μπεϋζιανών στατιστικών μοντέλων και η πρόσφατη συζήτηση για την κρίση επαναληπτικότητας των ερευνών (replication crisis) αντιπροσωπεύουν ορισμένες όψεις του νέου πεδίου. Μιλώντας με τους όρους του Thomas Kuhn, θα τολμούσα να μιλήσω για ένα “νέο παράδειγμα” στην Ψυχολογία.

Το οποίο εξακολουθεί να διατηρεί έναν σταθερό χαρακτήρα: την εστίασή του στην εμπειρική έρευνα.

Ωστόσο, υπάρχουν φωνές (για παράδειγμα, Borghi & Fini (2019), που ισχυρίζονται ότι, ενώ η εμπειρική έρευνα αποτελεί σημαντικό και ξεχωριστό χαρακτηριστικό του πεδίου μας, τις περισσότερες φορές αυτή δεν συνοδεύεται από ένα εξίσου βαθύ ενδιαφέρον για την ανάπτυξη θεωρίας.

Είναι αξιοσημείωτο, λένε, ότι ενώ άλλες επιστήμες έχουν έναν θεωρητικό κλάδο (σκεφτείτε, για παράδειγμα, τον ρόλο της Θεωρητικής Φυσικής για τη Φυσική), η Ψυχολογία δεν έχει κάτι παρόμοιο. Αυτή η έλλειψη θεωρητικού ενδιαφέροντος αποδεικνύεται επίσης από το γεγονός ότι λίγα περιοδικά δέχονται θεωρητικά άρθρα που συστηματοποιούν υπάρχοντα δεδομένα για να εμπλουτίσουν ένα μοντέλο ή να αναπτύξουν μια νέα θεωρία, ενώ υποστηρίζουν ότι μια ισχυρή θεωρητική και φιλοσοφικά τεκμηριωμένη προσέγγιση θα μπορούσε να βοηθήσει να ξεπεραστεί η έλλειψη διεπιστημονικού διαλόγου και να αποκτηθεί γνωσιολογική επίγνωση του πεδίου.

Υπάρχουν και άλλες απόψεις, οι οποίες δε δίνουν τόση έμφαση στην ανάγκη για θεωρία, ωστόσο ενισχύουν τη συζήτηση αυτή, την οποία δε θα συνεχίσω για ευνόητους λόγους.

Αναμφίβολα όμως, αυτός ο επιστημονικός διάλογος, ο οποίος παραμένει ανοιχτός, γίνεται περισσότερο δύσκολος και απαιτητικός στην εποχή μας, καθώς τα παραδοσιακά μοντέλα εκπαίδευσης, αλλά και άσκησης του επαγγέλματος του Ψυχολόγου τίθενται υπό επανεξέταση, κάτω από το πρίσμα

τεχνολογικών εξελίξεων που ακόμη προσπαθούμε να κατανοήσουμε, ως προς την επίδραση τους στην ανθρώπινη συμπεριφορά.

Δείτε ένα μόνο, αλλά εμφαντικό, παράδειγμα: τη διαπιστωμένη αύξηση της χρήσης της τεχνητής νοημοσύνης στην Ψυχολογία. Η τεχνητή νοημοσύνη διευκολύνει την εξέταση μεγάλων ποσοτήτων δεδομένων. Μπορεί να εντοπίσει μοτίβα και να κάνει πιο ακριβείς διαγνώσεις. Η εισαγωγή της στην τεχνολογία δίνει στους ερευνητές έναν τρόπο να μελετήσουν τα προβλήματα υγείας σε βάθος και στη συνέχεια να καταλήξουν και να πραγματοποιήσουν εξατομικευμένα σχέδια θεραπείας με βάση τις ανάγκες κάθε ατόμου. Οι ερευνητές μπορούν πλέον να αυτοματοποιήσουν ορισμένες εργασίες, όπως είναι η εισαγωγή δεδομένων και η ανάλυση, ενώ μπορούν να επιχειρήσουν τη διαμόρφωση πολύπλοκων και εκλεπτυσμένων μοντέλων των ανθρώπινων νοητικών διεργασιών.

Τέλος, την εικόνα συμπληρώνει η χρήση της Τ.Ν. στη δημιουργία εικονικών θεραπευτών και «chatbots», τα οποία βοηθούν σε βασικές θεραπευτικές εργασίες, όπως η παροχή συμβουλών και η λήψη σχολίων.

Υπάρχουν πολλές έρευνες που βρίσκονται σε εξέλιξη για να βρουν και να δοκιμάσουν πιθανά οφέλη από την ενσωμάτωση της τεχνητής νοημοσύνης στον ψυχολογικό τομέα, ενώ επίσης επικεντρώνονται στη μελέτη των ηθικών ζητημάτων που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη κατά τη χρήση της στην ψυχολογική πρακτική.

Πρέπει επίσης να τονιστεί ότι, σήμερα, η Ψυχολογία δεν θεωρείται ένα απομονωμένο επιστημονικό πεδίο. Αντίθετα, υπό το πρίσμα μάλιστα του σεβασμού στην ετερότητα/πολυμορφία και σε μια συμπεριληπτική λογική, ψυχολογικές έννοιες, μέθοδοι και έρευνα χρησιμοποιούνται για την εξέταση των αιτιών και των αποτελεσμάτων άλλων γεγονότων και φαινομένων σε πολλές κοινωνικές επιστήμες. Στους τομείς που ήδη σχετίζονται με την Ψυχολογία και είναι πιθανό να επηρεαστούν ακόμη περισσότερο από αυτήν στο μέλλον περιλαμβάνονται π.χ. οι πολιτικές στο χώρο εργασίας, η διατροφή και η

ψυχική υγεία, ακόμη και το πώς οι άνθρωποι φροντίζουν τον πλανήτη και πώς επηρεάζονται από την κλιματική αλλαγή.

Σε αυτή την πραγματικότητα, πού βρισκόμαστε εμείς;

Συνεχίζουμε να περιχαράκωνουμε τα επιμέρους πεδία μας;

Συζητάμε;

Προσπαθούμε να δούμε (να ξαναδούμε) την μεγάλη εικόνα;

Μένουμε στις, κατά τα άλλα χρήσιμες, “μικρές ευπρεπείς μελέτες” μας και (επιτρέψτε μου την έκφραση), “λειτουργούμε το σύστημα” (Bruner), ή αναζητούμε τρόπους να συναντηθούμε με τα μεγάλα, ανοιχτά ερωτήματα της Ψυχολογίας;

Και πώς; Προλαβαίνουμε να αφομοιώσουμε την πληροφορία και να σκεφτούμε;

Έχουμε την πολυτέλεια *του χρόνου*, της απαιτούμενης “βραδύτητας”;

Πιστεύω ότι η σκέψη μας επηρεάζεται από τον κατακερματισμό για τον οποίο μιλήσαμε προηγουμένως. Από την ακατάσχετη ροή πληροφοριών και την περιχαράκωσή μας σε “μικροκόσμους”, μιλώντας αμιγώς επιστημονικά, αλλά και από την υπονόμευση (χρησιμοποιώ με πλήρη συνείδηση τη λέξη) του έργου μας, εκπαιδευτικού και ερευνητικού, από κεντρικές πολιτικές επιλογές - γνωρίζετε για τι μιλώ: υποχρηματοδότηση, γραφειοκρατικά εμπόδια στην έρευνα, δυσμενείς αναλογίες καθηγητών/φοιτητών, σχεδιαστική και προγραμματική προχειρότητα στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση που μας αφορά άμεσα, και άλλες κακοδαιμονίες που υφιστάμεθα.

Είναι όμως εντός αυτής της πραγματικότητας που καλούμαστε, Κυρίες και Κύριοι, αγαπητές και αγαπητοί συνάδελφοι, να ερευνούμε, να διδάσκουμε, να οραματιστούμε, να συνθέσουμε και να παράγουμε νέα γνώση.

Το Τμήμα μας αλλάζει. Φεύγουμε σιγά-σιγά οι παλαιότεροι και έρχονται νέοι συνάδελφοι, με εξαιρετικά προσόντα που εγγυώνται την ενεργό παρουσία του Τμήματος στα μελλούμενα.

Λέγεται συχνά ότι “Ο καλύτερος τρόπος να προβλέψει κανείς το μέλλον, είναι να το δημιουργήσει”.

Είμαι αισιόδοξος και βέβαιος ότι το Τμήμα μας, με τη δυναμική εξέλιξης που αναπτύσσει, θα συνεχίσει να προσφέρει, όπως το έκανε πάντοτε, στην Ψυχολογία και στην επιστήμη στην χώρα μας και διεθνώς, προβλέποντας το μέλλον που θα συνεχίσει να δημιουργεί.

Και κάτι ακόμη:

Αν το παρελθόν μας, πλούσιο και γόνιμο όπως το ακούσαμε και παρά τα όσα πέρασε αυτός ο τόπος, δείχνει ποιες είναι οι δυνατότητές μας, στη διατήρηση και συνέχιση της παράδοσης που κληρονομήσαμε.

Αν το παρόν μας χαρακτηρίζεται από κατακτήσεις, γνώση και ποιότητα για τις οποίες οι παλαιότεροι, είμαι βέβαιος, θα ήταν υπερήφανοι.

Τότε το μέλλον μας πρέπει να είναι, και είμαι βέβαιος ότι θα είναι, αντάξιο αυτής της παράδοσης και αυτής της ποιότητας.

Ο δρόμος είναι ένας και μας οδηγεί μόνο μπροστά.

Σας ευχαριστώ

Σ. Τάνταρος

13.12.2023